

ПАИСИЕВИ ПРЕДХОДНИЦИ

РАЯ ЗАИМОВА

Въпреки обилната библиография по въпроса за изворите на Паисий, остава недостатъчно осветлен проблема за неговите западноевропейски предходници или западни образци, които са слабо познати в нашата литература. Далеч преди Петър Богдан¹, Блазиус Клайнер² и Паисий³ в западната съвременна историография се формира постепенно представата за българина: неговата история (от момента на създаването на българската държава на Балканите до османските завоевания), религията и нравът му⁴.

Още в XV в. се поставят основите на съвременната историография. Тогава скъсването с традиционната църковна форма, възбуждането въображението на читателя и извличането историята на една отделна общност от световната история са характерни за този вид западноевропейска книжнина. Историите на Флоренция и Венеция, на Франция и Англия, на Полша или Унгария са плод на ренесансовия стремеж да се обобщи в една творба историята на даден народ или държавна власт⁵. Монографиите на османска тема се появяват още в XV в. (напр. тази на Теодор Спандуин Кантаказин)⁶, а монографиите по история на Византия (Кузен, Дю Канж) излизат едва през XVII в.⁷ Общо взето, както бях показала по-рано, Източната римска империя, Османската държава и средновековните балкански държави при-

¹ Петър Богдан Бакшев. Български политик и историк от XVII в. С., Наука и изкуство, 1985.

² История на България от Блазиус Клайнер, съст. в 1761 г. Увод Ив. Дуйчев. С., 1977.

³ Паисий Хилендарски. История славянобългарска, 1762. Увод, новобългарски текст и коментар Б. Райков. С, Наука и изкуство, 1972.

⁴ Заимова, Р. Българската тема в западноевропейската книжнина (XV—XVII в.). С., СУ, 1992.

⁵ Fueter, E. Histoire de l'historiographie moderne. Paris, 1914, 10–140, 170–300.

⁶ Petit traité de l'origine des Turcs par Théodore Spandouën Cantacasin. Publié et annoté par Charles Schefer. Paris. 1896.; За първите й издания от първите години на XVI в. вж. предговора на Шефер, както и: Rouillard, C. D. The Turk in French History, Thought and Literature. Paris, 1939, p. 48.

⁷ Histoire de Constantinople depuis le règne de l'ancien Justin jusqu'à la fin de l'Empire, trad. Sur les originaux grecs par Mr Cousin, président à la Cour des Monnois, dédiée a M. de Pomponne, Secrétaire d'Etat. t. 1–7. Paris, 1685; Du. Cange, Ch. du Er. Historia Buzantina duplici commentario illustrata. Lutetiae Parisiorum, 1680.; Византийска история. История на империята на Константинопол. Прев. от старофренски и латински Р. Заимова, М. Кискинова. С., Аргес, 1992.

състват в различни по характер трудове (общи или на отделни области) и за тях се изразяват различни виждания, които са пряко свързани с еволюцията на идеите в Европа.

Какво всъщност е характерно за историческите трудове за даден народ или общност? Обикновено авторите от XV—XVI в. не успяват да скъсват напълно с традиционната форма в историографията. Често пъти събитията са представени хронологично според реда на императорите и папите като се набляга на отделни моменти, които авторът преценява за важни. От друга страна, в тях се съдържат доста факти, които нямат пряко отношение към авторския замисъл. Често пъти това зависи от степента на използване на даден извор. Така например, във „Венецианската история“ на Джустиниани (XV в.)⁸ или в „Историята на персите“ на Бизари (XVI в.)⁹ се споменава на няколко места за държавата на българите, за покръстването им, за връзките им с Цариград и пр.

При тези старопечатни книги, които често имат несвършена пагинация или нарушена подредба на главите се забелязват и повторения на отделни теми в различни глави. Понякога това се дължи на подбора на изворовия материал. Така например, в Орбиниевото „Царството на славяните“ за покръстването на българите се говори в главата за Моравия и в тази за България¹⁰. В първата се споменава, че това е дело на Константин Кирил, докато във втората не се говори за него, а за Тервел-кръстителя. Липсата на връзка между главата за Моравия и тази за България означава, че авторът е използвал различни извори за едно и също събитие, но без да ги сравнява и анализира. Същият подход имат и Биондо и Сабелико (XV в.)¹¹, които Орбини цитира на много места и от които явно се учи. Като цяло идеята на католика-далматинец Орбини е да разкаже за всички славяни от „Европа, Азия и Африка“. Към тази общност са причислени и народи, които нямат общо със славянството. Докато венецианецът Джустиниани пише за българите като за народ, който се е появил вследствие разпадането на Римската империя или Бизари (XVI в.), който пък решава, че процесите станали в Персия и Византия имат общо и със средновековната българска държава, то Орбини поставя българите по свое усмотрение в голямата славянска общност, без да дава обяснения и доказателства за това. Това най-ясно проличава от първото му изречение за българското царство: „Българите, народ славянски, са дошли от Скандинавия...“¹² Изворите, които посочва, са неточно цитирани. Същият текст е изложен от П. Джамбулари в „История на Европа“ (XVI в.) но вметнатият израз „народ славянски“ у него не фигурира¹³. Изглежда, че далматинският славянин Орбини е заимствал тази идея от Дуклянската хроника (XII в.), в която се казва, че готи, славяни и българи говорят общ език.¹⁴ Но, разбира се, той не дава никакви пояснения по въпроса. Явно това е негова идея, която се приема безрезервно, в по-късно

⁸ Giustiniani, B. De origine urbis gestigque Venetorum. Venetia, 1492.

⁹ Bisari, P. Persicarum rerum historia in XII libros descripta, totius gentis initiae, mores, instituta et rerum domi veram atque dilicidam enarrationens. Antverpiae, 1583.

¹⁰ Orbini, M. Il Regno degli Slavi. Pesaro, 1601. München, Verlag Otto Sagner, 1985, p. 45, 420.

¹¹ Blondi Flavii Historiarum romanorum imperii Decades tres. Venetias 1483.

¹² Orbini, M. Op. cit., p. 398.

¹³ Ciambullari, P. Istoria dell'Europa, lib. II. Pisa, 1822, 124–126.

¹⁴ Орбини, М. Царството на славяните. Пезаро 1601. Съст. Н. Драгова. С., Наука и изкуство, 1983, с. 137.

време, от Паисий. На своя ред атонският монах разширява темата за произхода на българите като ги причислява, по примера на Орбини, към славянската общност и преди текста за Скандинавия разказва на дълго билейската история с Ной и синовете му Сим, Хам и Афет¹⁵. Явно под влияние на украинеца Гизел (XVII в.) той лансира идеята за сина на Афет — Мосхос, който бил родоначалник на славянския род¹⁶. От друга страна, изложението на Паисий много напомня натовата на френските книжовници Ербело и Дьо Ла Кроа (XVII—XVIII в.), чиито трудове по ориенталистика имат за основа арабски исторически и географски произведения или по-ранни (XVI — началото на XVII в.) западни творби с ориенталска тематика¹⁷. Основната разлика между тези западни автори и Паисий се състои в следното: у първите е застъпено родството между тюрки, руси и българи, докато Паисий подбира информацията и приема само родството между московците и българите. При внимателно прочитане на текста прави впечатление, че Паисий причислява и „френския народ“ в южната земя на Хам¹⁸. Разбира се, не може да се каже точно кой извор е служил на Паисий за написването на главата „Историческа сбирка за българския народ“. Важното в случая е тенденциозният му подход към изворовия материал, което води до отхвърлянето на родството между българи и тюрки и утвърждаването на великата славянска общност. И в очите на читателя всичко изглежда добре подредено и дори убедително.

Какъвто учителят, такъв и ученикът. Известно е, че Паисий следва православната традиция и ползва Орбини в руския му превод, а така също и украинеца Гизел. Кардинал Бароний е цитиран по руския му превод, който доста се различава от католическия си първообраз¹⁹. С други думи, Паисий се явява наследник на една западна ренесансова традиция, която води началото си от италианската католическа среда, разпространява се в Средна и Източна Европа, където получава православна насоченост и на балканска почва достига творчеството и на българския автор от XVIII в.

По начало концепцията за произхода на народите стои в основата на всяка творба, която има обобщителен характер за историята на даден народ. Ако горната констатация за произхода на българите у Паисий е неточна и тенденциозна, не бива да смятаме, че предходниците му са били достоверни в подобни постановки. Единствено италианските книжовници, наследници на Римската империя, не са имали нереалистични схващания по тоя въпрос. Във френската книжнина, обаче, се срещат автори, които — както и в по-ранни времена (Р. дьо Клари например) — внушават троянски произход на френ-

¹⁵ Паисий Хилендарски. Цит. съч., 27—30.

¹⁶ Пак там, вж. коментара на Б. Райков, с. 138.

¹⁷ *Bibliothèque Orientale ou dictionnaire universel contenant la connaissance des Peuples de l'Orient, leurs histoires et traditions, leurs religions, sectes et politique, leurs sciences et leurs arts, les vies et actions remarquables des tous leurs saints, des jugemens critiques et des extraits de tous leurs ouvrages* par M. P. Herbelot. A. par la compagnie des libraires, 1697, p. 214, 215; *De la Croix. Abrégé d'Histoire ottomane*. t. I. Paris, Vincent, 1768, r. 3.

¹⁸ Паисий Хилендарски. Цит. съч., с. 27.

¹⁹ *Baronii C. Annales ecclesiastici*. t. 1—16. Romae, 1598—1607; Деяния церковная и гражданская. Москва, 1719; Книга Историография. Спб. 1722; За руските издания вж. по-подробно: Дроснева, Е. България в руската историопис от XVIII в. — Исторически преглед, 1984, 2, 86—102; Dell'Agata, G. La traduzione russa del Regno degli Slavi di Mauro Orbini — (ръкопис).

ския народ или търсят родство с Ромул и Рем²⁰. В английската историография Полидор Вергилий (XVI в.) набляга тенденциозно на галското начало и пренебрегва келтското²¹. По същото време германската историография, в лицето на Авентин, открива родство между баварците и Александър Велики²². От своя страна, испанските книжовници извеждат на преден план връзката на испанските владетели с Рим изоставяйки арабското начало и култура²³. Полските хуманисти пък изтъкват библейския произход на славяните поляци, чехи, сърби и пр.²⁴ Причината за тези схващания е най-вече произходът на управляващите династии и времето, което налага националистично обаяние на фактите. За народите от югоизтока също се градят мнения. Мюсюлманите, които се вместили в границите на стара Европа са посочени някъде като троянци, другаде като скити или тюрки²⁵. Християните гърци пък са представени пак като гърци, без да се прави разлика между езичество и християнство²⁶. За българите се налагат три становища. Най-разпространеното е, че произхождат от Скития (т. е. има се пред вид северното причерноморие) и че имат католишка вяра. По-късното (от втората половина на XVI в. нататък) е, че произхождат от областта на река Волга и третото — от Скандинавия.

Някои от по-ранните национални истории са не само вдъхновени от италианските, но и написани от италианските книжовници. Така е с историята на унгарците, датчаните и др. Вероятно от италианци са били писани и „Анали ди булгари“ (XVI в.),²⁷ които са потулени или загубени. Общо взето, всеки книжовник се усещал длъжен да покаже колко древен е един народ, без оглед на това дали този автор принадлежи към него или не. Връзката с древността, използването на библейски сказания и недостатъчната информираност допринасят за оправдаване на авторовите ренесансови пориви и за убеждаване на читателя в непрекъснатостта на историческия процес в посока от старото (библейското) към новото. Цитираните извори се оказват понякога една заблуда и проява на артистичност или само повод за оправдаване на идеологическите цели.

В хуманистичната литература езикът не се смята за определящ народността. Единствено Орбини се отклонява от това правило. В по-късно време, един от съвременниците на Паисий И. Симон Асемани поема академично тази идея, но не стига до край в заключенията си²⁸. С други думи, етническите проблеми, които още в латинските и гръцки извори не са добре осветлени, не намират разрешение и в ренесансовата хуманистична книжнина. Стременията, обаче, на Паисиевите предходници се оказват една солидна основа

²⁰ Данчева-Василева, А. България и Латинската империя (1204—1261). С., БАН, 1985, с. 54.

²¹ Fueter, E. Op. cit., 199—202.

²² Ibidem, 238—240.

²³ Ibidem, 275—279.

²⁴ Ioannis Dlugossi Historiae Polonicae. Lipsiae 1711, 5—6.

²⁵ Pertusi, A. Premières études en Occident sur l'origine et la puissance des Turcs.-Bulletin de l'AIÉSEE (Bucarest), 1972, No 1, 49—94.

²⁶ Pertusi, A. Storiografia umanistica e mondo bizantino. Palermo, 1967, 8—16.

²⁷ Вж. предговора и коментара на С. Ђирковић в Кралевство словена. Београд, 1972.

²⁸ Йосиф Симеон Асемани. Календари на вселенската църква. Съст., прев. и ком. М. Кискинова. С., 1987.

в историографията. Ренесансовата идея за обособяването миналото на даден народ е сама по себе си доброжелателна и плод на времето. Докато западноевропейската историография от XV в. нататък си създава постепенно традиция и на местна почва в отделните страни се развива и обогатява, а в XVIII в. дори ревизира някои свои концепции, то на балканска почва процесът тепърва започва тогава.

С това искам да поставя проблема за метода на изследване и постиженията в нашата историография. Не е достатъчно да търсим и сравняваме изворите, да установяваме каква е средата и творческата атмосфера, които безспорно имат значение за писането на исторически творби, но и да преценяваме каква е връзката между метода на търсене и работа и еволюцията на идеите. Крайно време е в последните години на XX в. да се усетим длъжности към Паисиевото дело и да преосмислим някои възрожденски страсти, на които по традиция сме робували.